

Історичний екскурс основних наукових підходів вивчення феномена «ідентичність» у зарубіжній психології

Д. В. Піонтковська

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, Україна

Paper received 15.03.2016; Accepted for publication 25.03.2016.

Анотація. У статті представлено історичний ракурс провідних наукових підходів зарубіжних психологів до вивчення феномена «ідентичність». За результатами проведеного огляду та здійсненого узагальнення розкрито психологічну сутність поняття «ідентичність» в особистісному ракурсі. Підкреслено зв'язок понять ідентичності та ідентифікації.

Ключові слова: ідентичність, розвиток, ідентифікація, особистість, група.

В умовах інтеграції кожної держави до світового культурного та економічного простору особливої актуальності набуває потреба особистості в збереженні власної національної ідентичності. Сприяння забезпеченню зазначеної потреби особистості юнацького віку, що є важливим періодом розвитку національної ідентичності, виступає стрижневим завданням сучасної вітчизняної психолого-педагогічної теорії та практики. Адже розвиток національної ідентичності особистості цього віку є основним завданням державної Концепції національного виховання студентської молоді.

Розв'язання визначених завдань є неможливим без зв'язування психологічної сутності поняття «ідентичність» в особистісному ракурсі, що є родовим для поняття «національна ідентичність». Окреслене зумовило необхідність проведення історичного екскурсу стрижневих наукових ідей щодо феномена «ідентичність», які розпочали розвиватися в зарубіжній психології.

Проблема ідентичності є однією з найактуальніших у багатьох галузях наукових знань, зокрема у філософії, соціології, педагогіці, психології та ін. Вивченню ряду її аспектів присвячені праці зарубіжних і вітчизняних учених – Н. В. Антонової, 1996; П. І. Гнатенка, В. М. Павленко, 1999; К. В. Коростеліної, 2003; Е. Сміта, 1994; М. О. Шульги, 1993 та ін. Проте проведений теоретичний аналіз сучасних досліджень, які стосуються зазначеної проблеми, засвідчив недостатнє вивчення психологічної сутності феномена ідентичності в особистісному ракурсі, що й стало метою нашої публікації.

Вперше, у руслі психоаналітичного підходу, поняття «ідентифікація», що перебуває у нерозривному тісному зв'язку з поняттям «ідентичність», було введено до наукового обігу З. Фрейдом. Учений розкрив сутність цього феномена у кількох ракурсах. Спочатку він застосував поняття ідентифікації з метою інтерпретації різних явищ патологічної депресії. Згодом – задля пояснення сновидінь і таких процесів, у яких дитина засвоює взірці поведінки значущих дорослих, відбувається розвиток її «супер-его», а також отождолення з представником певної статі. Згідно з цим, психолог виокремив кілька типів ідентифікації. Так, первинна чи тотальна ідентифікація – це примітивна форма емоційної прихильності дитини до матері. Пізніше ця форма змінюється на вторинну чи тотальну ідентифікацію, що забезпечує функцію захисного механізму для дитини. Цей механізм допомагає дитині впоратися з неспокоєм, що зумовлений «загрозою» авторитету з боку конкретного близького значущого дорослого (зазвичай батька).

Тому в цей період дитинства ідентифікація пов'язана із засвоєнням окремих учинків батька, що відбувається перед появою у дитини комплексу Едіпа. Появу цієї форми ідентифікації зумовлено як прагненням маленького хлопчика зайняти місце свого батька, так і прагненням уникнути покарання з його боку. У зв'язку з цим вторинна ідентифікація вирізняється амбівалентним характером. Окрім цього, ідентифікація розглядалася як основний механізм взаємодії соціальної групи та людини. Розуміння ідентифікації в останньому ракурсі уможливило здійснення аналізу групових взаємодій, а саме: особливостей розвитку позитивного ставлення людини до представників своєї та негативного – чужої групи. Водночас ідентифікацію особистості з лідером своєї групи та позитивні емоції у ставленні до її представників, що сприяє розвитку інгрупової згуртованості, З. Фрейд пов'язував із ідентифікацією сина зі своїм батьком. Натомість агресію, вороже ставлення до представників інших груп, що зумовлює виникнення аутгрупової ворожості, – з негативними емоціями сина до батька [1]. Отже, за позицією З. Фрейда, ідентифікація людини з лідером чи іншими значущими представниками соціальної групи (зокрема етносу й нації) є підґрунтям розвитку цієї групи. Важливими детермінантами цього процесу виступає ставлення особистості до значущого іншого, зокрема – до одного з батьків.

У межах постфрейдизму новий аспект проблеми ідентифікації та ідентичності розкрив Е. Еріксон. Об'єктом наукового інтересу психолога стали особливості прояву ідентичності людини за критерієм її особистого досвіду. Відчуття людиною своєї ідентичності виявляється у відчуттях її тотожності й неперервності в історичному ракурсі як особистості. Усвідомлення відчуття людиною власної особистісної ідентичності зумовлено як її самосприйняттям своєї тотожності та неперервності життя у часових і просторових вимірах, так і визнанням цієї тотожності й неперервності з боку інших людей. Інтенсифікація розвитку відчуття ідентичності особистості триває протягом онтогенезу. З дорослішанням дитина розпочинає усвідомлювати неперервність своєї ідентичності у вимірах часу (власним минулим, теперішнім і майбутнім), а також своє сприймання очікувань щодо неї з боку значущих інших [2].

Із метою глибшого розуміння сутності поняття «ідентичність» на особливу увагу заслуговують і такі наукові положення Е. Еріксона. Вчений вважав, що значний вплив на становлення особистості та її ідентичності мають результати (успішні чи неуспішні)

проходження нею криз на усіх стадіях розвитку. Зважаючи на це положення, сутність поняття ідентичності він розуміє як усвідомлення людиною почуття власної особистісної ідентичності та її неусвідомлене прагнення до особистісної цілісності, а також як усвідомлення своєї солідарності з ідентичністю групи та ідеалами цієї групи. Розвиток ідентичності людини залежить від низки психосоціальних чинників (конкретних подій у минулому й теперішньому, кризових періодів і змін в історії суспільства та т. ін.), що заважають цьому процесові, від її впевненості в тотожності й цілісності значущих інших. Тому самоідентичність особистості з'являється унаслідок процесу інтеграції її соціальних ролей у минулому і теперішньому та образів свого «Я» [там само].

Тобто, на думку Е. Еріксона, сутність ідентичності виявляється у внутрішній тотожності й цілісності особистості. Основними ознаками ідентичності є такі: 1) внутрішня тотожність людини та інтегрованість щодо часових вимірів – міцно пов'язаними з теперішнім часом є минуле та майбутнє цієї людини; 2) внутрішня тотожність й інтегрованість людини щодо такого виміру, як простір – сприймання людиною власної цілісності у будь-якому місці, що пов'язано з внутрішньою зумовленістю її дій і поведінки; 3) переживання людиною стану ідентичності чи її кризи відбувається у процесі її взаємодій із значущими іншими людьми. Доречно підкреслити і те, що за переконаннями психолога, відчуття людиною своєї ідентичності з'являється після розв'язання нею кризи, що може виникати на п'ятій стадії її психосоціального розвитку. До системи ідентичності особистості синтезується низка різних ідентичностей, що є результатами її чисельних ідентифікацій зі значущими людьми і групами.

Теоретичні положення Е. Еріксона призвели до появи значного інтересу дослідників до феномена «ідентичність» у психологічній науці. Зокрема значне місце поняття «ідентичність» зайняло у дослідженнях Дж. Марсія. Психологи вперше вдалося не лише здійснити теоретичний аналіз цього поняття, а й підтвердити сформульовані положення одержаними емпіричними результатами. Так, він визначив феномен ідентичності як структуру «єго», що є внутрішньою, динамічною системою здібностей, переконань та особистої історії кожного індивіда, що самостворюється. Основні прояви зазначеної структури – це шляхи виходу людини з кожної кризової ситуації, паттерни вирішення проблем тощо [6].

У межах емпіричного вивчення цього феномена Дж. Марсія виокремив основні параметри, що засвідчують досягнення особистістю зрілої ідентичності. На погляд ученого, ці параметри стосуються вибору, що є важливим у житті кожної людини, а саме – її професійної діяльності, релігійних і політичних уподобань. А тому цими параметрами виступили переживання особистістю кризи та становлення системи її переконань. Зазвичай, такий усвідомлений вибір індивід робить у молодості. Водночас його здійснення може призводити до кризи, натомість переконання презентують індивідуальний унесок молодої людини. В емпіричному ракурсі ідентичність може перебувати у таких статусах, як: дифузна ідентичність, передчасна

ідентичність, мораторій і досягнута ідентичність. Свідченням дифузної ідентичності виступає відсутність чітко визначених цілей і цінностей у людини та прагнень до такої визначеності, а також відсутність переживань, що пов'язані зі станом кризи ідентичності. Наявність передчасної ідентичності відбиває сформована система цілей і цінностей в особистості, яка ще не переживала такого стану, що пов'язаний із кризою ідентичності. Статус мораторію відбиває переживання людиною стану кризи ідентичності та спроби подолати цю кризу. Досягнуту ідентичність, що з'являється внаслідок переживання особистістю кризового стану та її успішного самостійного розв'язання, засвідчує низка переконань, цінностей і цілей, які є важливими для цієї особистості [Там само]. Отже, за Дж. Марсія, розвитку ідентичності особистості сприяє розв'язання нею різних життєвих проблем і прийняття рішень, що стосуються її самої та життя.

Водночас доречно зауважити, що людина не переживає стан кризи ідентичності протягом усього життя, адже такі стани стосуються лише конкретних проблем у певні періоди її життєдіяльності. У зв'язку з цим ідентичність здебільшого має дифузний статус. Тому Д. Маттесон [7] і Дж. Колеман [3] наголосили на тому, що у різні періоди життя перед людиною постають неоднакові проблеми, що й призводить до такого ж нерівномірного розвитку ідентичності.

Ідеї Дж. Марсія про статуси ідентичності дістали подальший розвиток не лише з боку Д. Маттесона і Дж. Колемана, а й інших учених. Зокрема А. Ватерман висловив думку про те, що ідентичність розвивається в процесі низки виборів людини, які залежать один від іншого. Здійснення таких виборів сприяє визначенню особистістю власних переконань, цінностей і цілей, а отже наявністю у неї чіткого самовизначення. Натомість переконання, цілі та цінності людини психолог вважає складниками її ідентичності. Процесуальну сторону ідентичності відбивають засоби, які людина використовує задля вибору та оцінювання зазначених складників своєї ідентичності в майбутньому. Відображення змістової сторони ідентичності є смисл переконань, цілей і цінностей, обраних людиною. Він наголосив, що процес розвитку ідентичності не завжди є прямолінійним, адже він може відбуватися і в зворотному напрямку. Стан кризи ідентичності, що поєднується з її дифузністю, можуть знову переживати люди, які мають досягнуту ідентичність [9].

Як і учені, погляди яких висвітлені вище, В. Джеймс також підкреслив тісний зв'язок ідентичності з емоціями людини. На його думку, відчуття ідентичності виявляється у настроях і емоціях людини, однак саме слово, хоч і не є проявом ідентичності, виступає засадами усіх її прагнень [4].

Важливі положення про ідентичність у межах символічного інтеракціонізму сформулював Дж. Мід. Учений влучно визначив ідентичність як здатність особистості сприймати власне життя та поведінку з позиції одного цілого. Водночас він підкреслив, що ідентичність особистості розвивається у процесі набуття нею соціального досвіду, а отже, у взаємодіях із іншими людьми. Тому одиницею аналізу ідентичності було обрано взаємодію, в процесі якої (здій-

снення спільних дій із іншими людьми) відбувається самоусвідомлення, а отже, й розвиток особистості. Важливого значення у цих взаємодіях надавалося вербальній і невербальній комунікації. Саме завдяки комунікаціям розвиток ідентичності відбувається від неусвідомлюваної до усвідомлюваної людиною форми. Натомість усвідомлювана ідентичність пов'язана зі здатністю особистості до рефлексії. Основними чинниками розвитку ідентичності виступає як суспільство, що визначає закони життєдіяльності людини, так і вона сама, здійснюючи самостійний вибір переконань, цілей і цінностей, які утворюють її індивідуальну особистісну підструктуру. Крім цього, вчений уперше розглянув ідентифікацію як значущий механізм соціалізації людини, що виявляється у прийнятті нею соціальної ролі у процесі входження до певної соціальної групи, в усвідомленні своєї належності до цієї групи, формуванні соціальних атитюдів і т. ін. [8]. Отже, основна ідея Дж. Міда полягає в підкресленні усвідомлення людиною своєї ідентичності. Не менш важливим є висновок ученого про види ідентичності – колективну та індивідуальну.

З-поміж сучасних прихильників символічного інтеракціонізму, зокрема такого його напрямку, як процесуальний інтеракціонізм, на особливу увагу заслуговують погляди Р. Джекінса. Дослідник установив, що нині багатьом людям притаманне переживання стану невизначеності своєї ідентичності, що зумовле-

не збільшенням процесів міжкультурних взаємодій, міграцією, значними суспільними і політичними трансформаціями, які відбуваються у світі. Тому, на протигагу своїм попередникам, він вважає, що не варто чітко диференціювати колективну та індивідуальну ідентичність. Адже у колективній ідентичності підкреслюються якості, що є схожими у багатьох людей, а в індивідуальній – вирізняються з-поміж інших. Водночас індивідуальна ідентичність все одно існує в соціальних групах [5].

Узагальнення основних наукових підходів зарубіжних учених до вивчення феномена ідентичності дозволило зробити такі висновки. Досліджуваний феномен стосується як особистості, так і групи. Більшість дослідників диференціюють особистісну та групову ідентичності, одночасно підкреслюючи значний вплив групи на розвиток ідентичності особистості. Найвиразніше психологічна сутність феномена «ідентичність особистості» виявляється у її внутрішній тождності й цілісності. Вирішальним періодом розвитку зрілої ідентичності особистості, що засвідчує сформована система її переконань, є молодість. Розвиток ідентичності, що триває в онтогенезі, є нерівномірним. Важливими чинниками цього процесу є здійснення особистістю низки виборів у різних життєвих ситуаціях. Ідентичність є результатом ідентифікації як механізму взаємодії особистості та соціальної групи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
2. Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис / Э. Эриксон; пер. с англ. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.
3. Coleman, J. C. Relationships in adolescence. – L.: Routledge & Kegan Paul, 1974. – 214 p.
4. James, W. The principles of psychology. – New York: Cosimo classics, 2007. – Vol. 2. – 706 p.
5. Jenkins, R. Social identity. – London: Routledge, 1996. – 206 p.
6. Marcia, J. E. Identity in adolescence // Handbook of adolescent psychology (ed. by J. Adelson). – N.Y.: John Wiley, 1980. – P. 159–187.
7. Matteson, D. R. Adolescence today. Sex roles and the search for identity. – Homewood (Ill): Dorsey Press, 1975. – 400 p.
8. Mead, G. H. Mind, self and Society. – Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1946. – 401 p.
9. Waterman, A.S. Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review // Developmental Psychology. – 1982. – V. 18, № 3. – P. 341–358.

REFERENCES

1. Freud, S. Psikhologia bessoznatelnogo [Depth Psychology] / S. Freud. – Moscow: Publishing house «Prosveshchenie» [«Enlightenment»], 1989. – 448 p.
2. Erikson, E. Identity: Youth and Crisis / E. Erikson; translation from English. – Moscow: Publishing House «Progress», 1996. – 344 p.
3. Coleman, J. C. Relationships in adolescence. – L.: Routledge & Kegan Paul, 1974. – 214 p.
4. James, W. The principles of psychology. – New York: Cosimo classics, 2007. – Vol. 2. – 706 p.
5. Jenkins, R. Social identity. – London: Routledge, 1996. – 206 p.
6. Marcia, J. E. Identity in adolescence // Handbook of adolescent psychology (ed. by J. Adelson). – N.Y.: John Wiley, 1980. – P. 159–187.
7. Matteson, D. R. Adolescence today. Sex roles and the search for identity. – Homewood (Ill): Dorsey Press, 1975. – 400 p.
8. Mead, G. H. Mind, self and Society. – Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1946. – 401 p.
9. Waterman, A.S. Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review // Developmental Psychology. – 1982. – V. 18, № 3. – P. 341–358.

Historical Perspective of Main Scientific Approaches to the Study of the Concept of «Identity» in Foreign Psychology Piontkovska D. V.

Abstract. The article presents a historical perspective of main scientific approaches applied by foreign psychologists to the study of the concept of «identity». Based on the results of conducted analysis and generalisation this article reveals the essence of the concept of «identity» in personal perspective. Connection between the concepts of «identity» and «identification» was emphasised.

Keywords: identity, development, identification, personality, group.

Исторический экскурс основных научных подходов изучения феномена «идентичность» в зарубежной психологии Д. В. Пионтковская

Аннотация. В статье представлен исторический ракурс ведущих научных подходов зарубежных психологов к изучению феномена «идентичность». По результатам проведенного осмотра и совершенного обобщения раскрыто психологическую сущность понятия «идентичность» в личностном ракурсе. Подчеркнуто связь понятий идентичности и идентификации.

Ключевые слова: идентичность, развитие, идентификация, личность, группа.